

Infoblad
2010/4

Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis

Bestuur van de

Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis

vzw opgericht in 1963

tot juni 2007 Antwerpse Vereniging voor Bodem- en Grotonderzoek

Zetel: Gerarduslei 35, 2180 Ekeren

Voorzitter: Eugène Warmenbol, Napelsstraat 15 bus 9, 1050 Brussel
02 640 81 48 - ewarmenb@ulb.ac.be

Secretaris: Marc Hendrickx, Kipdorp 37/21, 2000 Antwerpen
03 237 63 63 - marc.hendrickx@avbg.be

Leden: Tim Bisschops, Klapdorp 69, 2000 Antwerpen
03 220 42 62 - tim.bisschops@avbg.be
Stefaan Grieten, Gratiekapelstraat 24, 2000 Antwerpen
0497 452 802 - stefaan.grieten@avbg.be
Anne-Mie Havermans, Gerarduslei 35, 2180 Ekeren
03 665 02 19 - annemie.havermans@avbg.be
Petra Maclot, Korte Brilstraat 7, 2000 Antwerpen
03 234 20 99 - petra.maclot@avbg.be
Wim Strecker, Prinsesstraat 31 bus 2, 2000 Antwerpen
03 232 96 63 - 0475 847 622

LIDGELD: Geen (vrijwillige donaties zijn welkom)

Rekeningnummer 320-0740973-60

IBAN BE73320074097360

BIC BBRUBEBB

Leden ontvangen regelmatig het INFOBLAD.

Zij hebben toegang tot alle activiteiten, rondleidingen en voordrachten. Deze worden steeds aangekondigd in het Infoblad.

Website: www.avbg.be/

Webmaster: tim.bisschops@avbg.be

Omslagillustratie: Schets van Louis Verhees bij de aanvraag voor een uithangbord voor Fr. Gogo, Rijnkaai nr. 24, 1897. Antwerpen, Stadsarchief.

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaandelijke schriftelijke toelating van de uitgever.

Lay-out: Wim Strecker, Antwerpen

Verantwoordelijke uitgever: Marc Hendrickx, Kipdorp 37/21, 2000 Antwerpen

Vanaf 2011 gratis lidmaatschap!

Door over te schakelen van papieren publicaties naar digitale uitgaven bespaart de AVBG binnenkort fors op werkingsmiddelen. Vanaf 2011 vragen wij daarom geen ledenbijdragen meer. Uw huidig lidmaatschap zal jaarlijks automatisch en kosteloos worden hernieuwd. Weglating van de ledenlijst kan te allen tijde; een kort bericht aan het bestuur volstaat. Een zelfde regeling geldt uiteraard ook voor nieuwe leden. Geïnteresseerden kunnen gratis aansluiten bij de AVBG via stefaan.grieten@avbg.be

Leden hebben voordelen:

Elk nieuw Infoblad wordt dadelijk via e-mail toegezonden.
Nakende AVBG-activiteiten (lezingen, plaatsbezoeken) worden tijdig gemeld.
Deelnemers aan deze activiteiten zijn automatisch verzekerd.

Opgelet:

in de loop van 2011 worden enkele achterstallige Bulletins nog wel in gedrukte vorm onder de huidige betalende leden verspreid.

De werking van de AVBG zal ook in de toekomst kosten met zich meebrengen. Schenkingen of vrijwillige ledenbijdragen blijven dan ook welkom.

Verder nieuws op de jaarvergadering in het begin van 2011, waar de digitale omslag zijn beslag zal krijgen.

Barokke brokken: een restant van het Professenhuis aan de Sint-Katelijnevest

Sommige bouwhistorische ontdekkingen informeren over méér dan alleen een gebouw en herinneren aan sinds lang verdwenen of verborgen geraakte structuren van het stratenpatroon. Jaren lang, dagelijks, te voet of anders doorkruisen vele Antwerpenaars de drukke Sint-Katelijnevest, zonder idee over haar voorgeschiedenis. De ouderen herinneren ze zich wellicht als de 'schrijfmachinestraat', waar meer dan een halve eeuw lang de ene naast de andere zaak in bureaubenodigheden gevestigd was, waarvan er vandaag nog slechts enkele overblijven. Dat er voordien onder meer enkele vrij modieuze kledingzaken hun maatwerk in grote uitstalramen aanboden is enkel nog te ontdekken in oude adresboeken en bouwtekeningen. De huizen aan beide kanten van die Rempart Sainte-Cathérine zijn inderdaad 'oud', maar geen kat gunt ze een blik of vraagt zich er iets over af. De torenpartij van de barokke Sint-Carolus Borromeuskerk is er het enige gebouw dat mensen even laat stilstaan en doet omhoog kijken. Nochtans is dit een straat met een interessante ontwikkelingsgeschiedenis en biedt ze een zeer waardevol, en nog steeds vrij gaaf bestand aan midden-19de-eeuwse gevelarchitectuur...

Kattevest

De Sint-Katelijnevest is aangelegd omstreeks 1200 en vormde een deel van de watersingel met tracé Sint-Jansvliet, Steenhouwersvest, Lombardenvest – Wilde Zee –, Ramsvest (Wiegstraat), Meirbrug, Sint-Katelijnevest, Minderbroedersrui, Sint-Pietersvliet. Ze dankt haar naam aan de poort ter hoogte van de Korte Nieuwstraat, al afgebroken in 1520, die de beeltenis droeg van de Heilige Catharina. Ook de brug, omstreeks 1265 aan de voet ervan gebouwd, werd naar haar genoemd.¹ De stadsuitbreiding van omstreeks 1315 maakte dat deze achterhaalde verdediging half overbouwd geraakte en met de tijd slechts op enkele plaatsen nog echt zichtbaar was. Zoals het bekende vogelvluchtplan van Virgilius Bononiensis duidelijk weergeeft, verdween de toen nog open Minderbroedersrui omstreeks het midden van de 16de eeuw ter hoogte van de Keizerstraat tussen de huizen bij de versmalling naar het zogenoemde Nauw van Gibraltar: op dit kruispunt aan de Wijngaardbrug vloeit de Minderbroedersrui over in de Sint-Katelijnevest en geeft ook de Jezuïetenrui uit, die via de Kaasrui van de Suikerrui komt. Toen stond daar nog lang geen kerkgebouw.

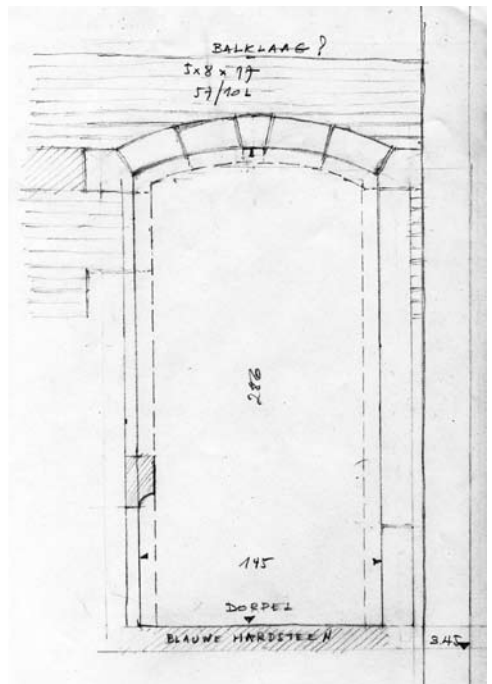
In die tijd was de middeleeuwse *Catteveste* een smal, aan beide kanten volledig ingebouwd geraakt kanaal geworden, waarop enkel achtergevels uitgaven. Van de huizenreeks aan de buitenzijde stonden de voorgevels aan een smalle straat, parallel aan de Kattevest.

Toen de barokke kerk in het begin van de 17de eeuw opgericht werd, over de overwelfde Jezuïetenrui heen, werden haar koor en toren tegen enkele van die oudere huizen aangebouwd. Het kadastrale plan van Losson, uitgegeven in 1846, toont duidelijk hoe de beide oude huizenrijen nog bestonden een hele tijd na de overwelfing van deze oude waterloop in 1829.

1 R. VANDE WEGHE, *Geschiedenis van de Antwerpse straatnamen*, Antwerpen, 1977, p. 432.

Toegemetselde deuroplijsting in de achtermuur en oudere rechter scheimuur van het 19de-eeuwse pand Sint-Katelijnevest 6

Opmeting van de restanten in hun context. Tekening Petra Maclot 2010

Pas in de periode 1854 tot 1860 kreeg de straat haar huidige breedte² door de 'volledige' afbraak van de huizenrij aan de buitenzijde van de gedempte vest. In de plaats ervan werd een nieuwe huizenrij opgericht op de kleine kavels van de bebouwbaar geworden strook boven de overwelfde rui: zo ontstond de nieuwe ondiepe en ter compensatie hoge bebouwing aan de westkant van de Sint-Katelijnevest in haar huidige tracé. Tegelijk kwam van achter het scherm van huizen de boeiende achterkant van de prachtige jezuïetenkerk met bijgebouwen tevoorschijn. Omdat in die zone tot nu toe eigenlijk nooit architectuurhistorisch³, en al nauwelijks bouw-historisch, laat staan bouwarcheologisch onderzoek verricht is, loont het de moeite zelfs in de vlucht te documenteren wat er aanwaait.

Een brok barok

Enige tijd geleden was de gevel opgeschilderd van een burgerhuis uit 1860⁴, Sint-Katelijnevest nr. 6, vlak naast het onbebouwde lapje grond naast de achterkant van de jezuïetenkerk, waar een gelijkaardige woning uit datzelfde jaar heeft gestaan.⁵ Zopas was de ooit gemoderniseerde benedenpui verwijderd, waardoor de voorbijganger met één blik tot helemaal in de nok van het dak kon kijken: achter de stelling met schermen was namelijk niet enkel plamuur- en schilderwerk gebeurd, tegelijk is het gebouw gereduceerd tot een lege doos, waarin ondertussen nieuwe vloerlagen geplaatst zijn. Volgens de plaatselijke traditie was in één moeite door ook al het pleisterwerk zorgvuldig verwijderd. En zoals een optimistisch spreekwoord zegt 'elk nadeel heeft zijn voordeel': het trapgat leverde een mooi uitzicht op de vrijgekomen bouwsporen in de scheimuren, ter hoogte van de eerste verdieping.

Sporen van een sinds lang dichtgemetseld kruisraam in de rechter scheimuur tonen aan dat er voordien op de lege plek rechts ervan ooit een gebouw over de vest heen stond met uitzicht op het water. Intrigerend zijn evenwel de restanten in de blinde achtermuur, waarin namelijk de volledige natuurstenen omlijsting tevoorschijn gekomen is van wat onmiskenbaar ooit een vroegbarokke gevelopening geweest is. De baksteenmuur waarin ze staat stopt op ongeveer 75 cm boven de raamopening, en is daar duidelijk verhoogd bij de opbouw van het 19de-eeuwse huis.

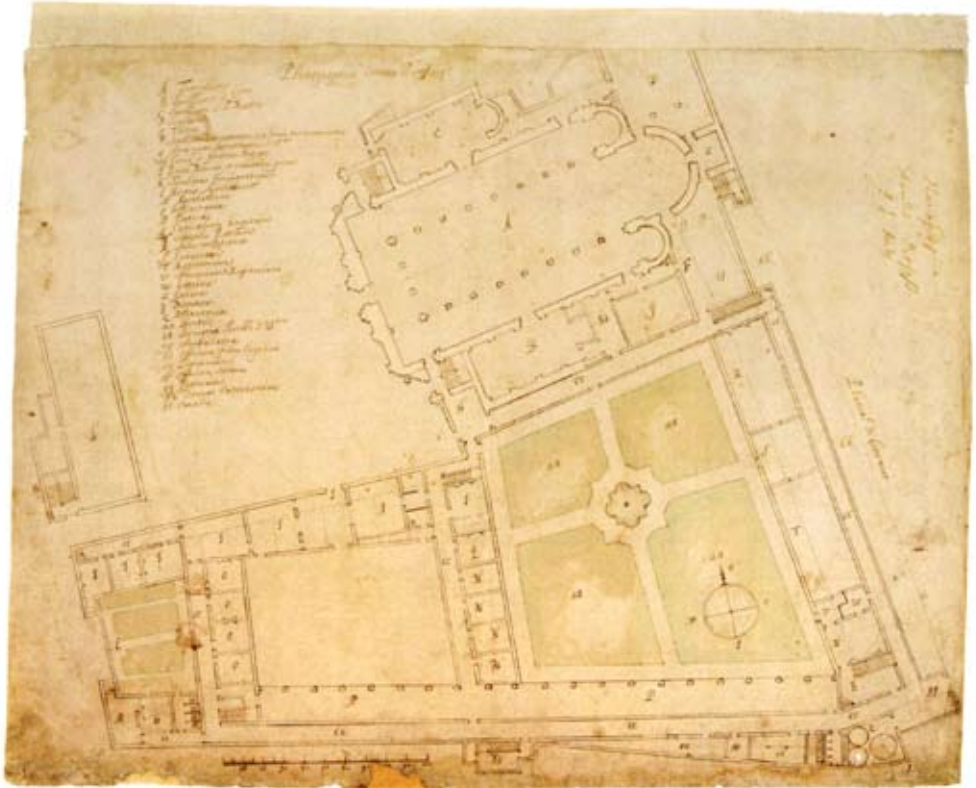
De omlijsting is gesitueerd op 24 cm van de rechter scheimuur, ongeveer 360 cm boven het huidige voetpad, en heeft een binnenmaat van 145 cm breedte en 270 cm hoogte voor de dagkanten en 286 cm hoogte onder de sluitsteen. De onderdorpel bestaat uit één 14 cm hoog, blauwe hardstenen element, dat vooraan gelijkgehakt is. De rest van de omlijsting is uitgevoerd in witte natuursteenblokken van verschillend formaat, gemiddeld 10 cm breed aan de rechtse kant, maar aan de linkse kant tot 20 cm breed. De licht getoogde bovenkant telt vier stenen en een wigvormige sluitsteen van 8 cm onderaan, en ca 12 cm bovenaan. Aan de rand van de baksteenvulling van de dichtgemetselde raamopening is echter te zien, dat de rand voorzien

2 VANDE WEGHE (1977), p. 432.

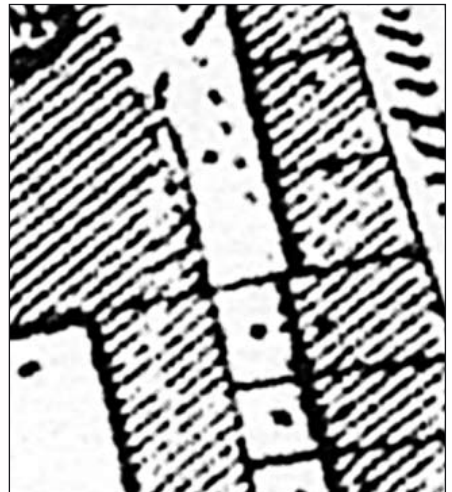
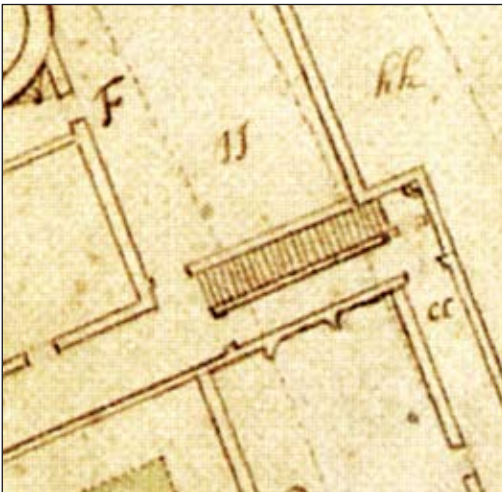
3 Met het oog op de studie van dit interessante, maar bedreigde midden-19de-eeuwse architecturale ensemble maakte ondergetekende van de hele straat wel al een inventaris wat alle gevels met hun details betreft, en zijn deze gekoppeld aan bouwdata via bouwdoSSIERS.

4 SAA, MA BD 1860/232.

5 SAA, MA BD 1860/445.

Sint-Carolus Borromeuskerk, Antwerpen, Kerkarchief, inv. nr. 7: 'Planographia Domus Profess. S. J. Antv.'
 Detail met trap vergeleken met de bebouwing op het plan van Losson (1846).

is van een brede schuine lijst, en dat de witsteen meermaals geschilderd geweest is. Dat de natuursteen een picturale afwerking had en dat aansluitend het bakstenen parement (17 × 8 × 5 cm en 57 cm per 10 lagen) bepleisterd moet geweest zijn verklaart de onregelmatige vorm van de negblokken. Of er een bewuste materiaalpolychromie gehanteerd is kon niet onderzocht worden en van de groene kleurlaag met verticale zwarte streep kon enkel een foto gemaakt worden.

Blijkbaar zijn bij de sloopwerken nog op meerdere plaatsen grote witstenen elementen aangevonden, die ten tijde van het documenteren op de benedenverdieping op een hoop lagen maar twee dagen nadien verdwenen waren, opgeruimd met de rest van de geschiedenis.

Trappenhuis

De barokke vorm en de situering van de omlijsting roept onmiddellijk de associatie op met het belendende complex van de jezuitenkern, de voormalige Sodaliteit en het Professenhuis. Inderdaad betreft het een muuropening van het complexe geheel van bijgebouwen aan de zuidkant van het kerkkoor. De gewassen pentekening van de ontwerper pater François Aguilón – en mogelijk ook Pieter Huyssens – geeft het grondplan weer van de kerk en het Professenhuis met aanduiding van de functies van lokalen en open plaatsen⁶, wat toelaat het gegeven in zijn oorspronkelijke context te situeren (in zover dit plan de uitgevoerde versie weergeeft).

Het bewuste muursegment maakte ooit deel uit van een gang naast de zeer lange scheidingmuur tussen het jezuitencomplex en de buitenwereld. Daarmee volgde hij het tracé van de oude Kattevest, tussen het kerkkoor en de Korte Nieuwstraat, met een anderhalve meter brede verspringing naar buiten toe vanaf het nr. 6. Tot aan het nr. 6 bakende hij de kleine binnenkoer af, aangegeven met de letter *ii*, en aangeduid als *Canalis* of kanaal. Deze rechthoekige binnenruimte is ongeveer volledig aangeduid als een blauwgrijs vlak, zijnde het tracé van de onderliggende rui, die ook onder het koor heen loopt en verder verdwijnt onder de oostvleugel van het Professenhuis. De muur zelf beneemt de volledige oostkant van de binnenkoer en schermt het kerkcomplex af van een zone, aangeduid als *hh*, zijnde de *Domus Externorum* of huis van buitenstaanders, met name (bestaande) particuliere panden gelegen langsheen de *Platea De Cattevest* of straat van de Kattevest. De restanten van een kruisraam in de rechter scheimuur ongeveer ter hoogte van het barokke raam bevestigt inderdaad, dat de zijramen van het 16de-eeuwse pand (de voorganger van Sint-Katelijnevest nr. 4) in de vroege 17de eeuw dichtgezet zijn bij de oprichting van het Professenhuis.

Het is tot dat Professenhuis, een ruim complex rond een groot binnenplein, dat de ontdekte barokke omlijsting hoorde, meer bepaald tot het trappenhuis, gesitueerd aan de zuidzijde van die kleine binnenkoer, dwars op de bewuste muur. De grote steektrap naar de bovenverdieping van het Professenhuis gaf op de verdieping uit, exact op de muur, op een kleine hal. Van hieruit was aan beide kanten de met *cc* aangeduide *Ambulaera* of wandelgang bereikbaar: deze lange, ongeveer anderhalve meter brede gangen verbonden alle vleugels van het complex. De strook met de hal en de wandelgang parallel met de vest lag echter buiten het tracé van het noordelijke stuk muur.

6 Sint-Carolus Borromeuskerk, Antwerpen, Kerkarchief, inv. nr. 7: '*Planographia Domus Profess. S. J. Antv.*' - Cf. CH. VAN HERCK EN AD. JANSSEN, 'Archief in Beeld (2e deel)', *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, 11 (1948), p. 51.

Glasraam van de midden-19de-eeuwse kapel even zichtbaar tijdens de werken aan het beschermde pand, ooit "Huis De Vos-Joris, Sint-Catharinavest 28", zoals afgebeeld in 'Het Handelsblad', Antwerpen, 20 en 21 september 1863.

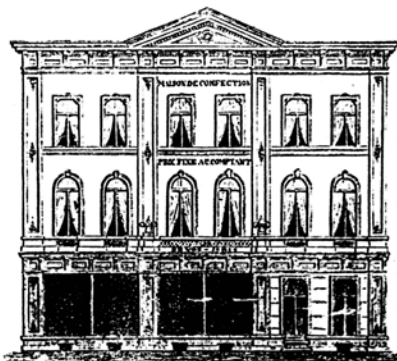
HUIS-DE VOS-JORIS

St-Catharinavest, 28.

DEPOT VAN PARYS,

Voor de schoonste en beste Nieuwigheden.

Aenkomst van een talryk assortiment stoffen voor het WINTERSAISOEN van alle soorten en aan de voordeligste pryzen.

Het Huis De Vos Joris, hi twalk sedert 18 jaren het algemeen vertrouwen heeft weten te verdienen door zyn groot assortiment gemakke kleedingstukken op zyne magazynen op het eerste en tweede, berigt aan het publiek en by zooder zyne talryke kalsten, dat zyne keus volledig is en zyne magazynen voerdig zyn.

Oanoedig van de welgemaektheid der kleedingstukken te bespreken dser zyne magazynen en de volle overtuiging van hebben, en de depot in verband staet met het voornaemste huis van Parys.

Men waarborgt, onieder alle de voordeelen, welke hui in andere, vreedde of zicure huizen blyloof worden.

Ickom vry, om sich van de welgemaektheid van het werk te oerzigen.

28 StCatharinavest 28.

De muren met de buitenwereld waren wellicht volledig blind, aangezien er particuliere huizen tegenaan stonden. De ontdekte omlijsting in kwestie moet daarom de deuropening geweest zijn tussen de trap en de kleine hal.

De muur met deuropening maakt met andere woorden een vast onderdeel van de architectuur van het complex van de jezuïetenkerk, waarvoor reeds omstreeks 1613 de eerste plannen in de maak zouden geweest zijn, en waarvan de eerste steen in april 1615 gelegd werd. Toen de kerk in september 1621 geconsacreerd werd, was het Professenhuis al voltooid. Dit gebouw zou in 1783 met uitzondering van de voorgevel aan het plein gesloopt zijn⁷, maar volgens betrouwbaarder bronnen door een particulier eigenaar omgebouwd tot woningen.⁸ Pas in 1852 bouwden de jezuïeten er het huidige complex uitgevend aan de Korte Nieuwstraat⁹, nu Artesis Hogeschool.

Barokke achtermuren

De bewuste muur, die minstens 7,15 m hoog was, is in de bebouwing verwerkt sinds een gedeelte van het voormalige Professenhuis in 1859 plaats maakte voor de Sint-Ignatiuskapel,¹⁰ die in 1934 in gebruik genomen werd door de 'Handelshogeschool voor Juffrouwen, de Hogere Middelbare Meisjesschool Sancta Maria en het Klooster van de Zusters van Liefde', nu het schoolcomplex Lessius Hogeschool met hoofdtoegang aan de Korte Nieuwstraat. De buitenste muur van de wandelgang, waartegen de 16de-eeuwse huizenrij had gestaan, is toen blijkbaar volledig weggebroken, teneinde voor de nieuwe bouwpercelen langs de verbrede Sint-Katelijnevest net voldoende diepte te creëren. Maar de binnenste muur, met deuropeningen naar de verschillende zalen op de beneden- en bovenverdieping, is vermoedelijk nog terug te vinden als achtermuur van de huizenrij uit de jaren 1860.

Bij gebeurlijke verbouwingen van die huizenrij zou het dan ook aangewezen zijn de achtermuur systematisch te documenteren in verband met restanten van dit vroegbarokke complex en andere, nog oudere sporen, vooral in de ondergrond, gezien de het tracé van de middeleeuwse omwalling. Maar een uitgelezen kans daartoe is recent al verkeken.

Midden-19de-eeuwse bebouwing

Bij de herbestemmingswerken van het nochtans als monument beschermde pand Sint-Katelijnevest 26-28, op de hoek met de Korte Nieuwstraat, een zeer ondiep, maar bijzonder breed pand, zijn sinds enkele maanden namelijk werken aan de gang in opdracht van de Flanders Business School, die er de toegang plant naar nieuwe congresruimten. Het ontwerp was al klaar nog vóór er opdracht gegeven werd voor het maken van de verplichte historische nota, die met andere woorden louter pro forma was, aangezien de architecten zelf al de verantwoording voor hun ingrepen geformuleerd en 'historisch onderbouwd' hadden. Onderzoek ter plaatse

7 A. DE LATTIN, *Doorheen Oud-Antwerpen*, Antwerpen, 1936, p. 97.

8 A. THYS, 'Bulletin du 23 Mars', *Receuil des Bulletins de la Propriété*, Antwerpen, 1979, p. 31 en A. THYS, *Historiek der straten en openbare plaatsen van Antwerpen*, Antwerpen, 1893 (2de uitg.), p. 82.

9 THYS (1893), p. 82.

10 THYS (1893), p. 82.

werd als overbodig beschouwd en als er ondertussen een ernstige inventaris gemaakt is, blijkt daarmee in elk geval geen rekening te zijn gehouden. Enkel de buitengevels en het dak blijven over, en niets van de pui.

Gezien de gevels *grotendeels behouden en/of gereconstrueerd worden is het de bestaande toestand die de gevelopbouw bepaald* (sic). Naar verluidt wordt het project *bewust uitgevoerd in een sobere vormgeving met respect voor de historische context. Samen met een beheerst materiaal- en kleurgebruik krijgt dit project een eigen karakter die* (sic) *zich niet wil afzetten tegen de bestaande omgeving maar door de inbreng van zijn eigenheid het geheel van de omgeving opwaardeert*.¹¹ Bij monumentenzorgers wekt een dergelijk staal van typisch zelfgenoegzaam architectenjargon alvast een pavloviaans gevoel van onbehagen. Een wettelijke bescherming is immers geen onoverkomelijk obstakel.

Het leeghalen van de binnenstructuur, het uitbreken van het 16de-eeuwse keldergewelf en van de restanten van de oude onderpui kondigt al aan dat een deskundige restauratie van de gevels met de dag minder waarschijnlijk is, ook al zullen die de enige historische elementen zijn die de bescherming van dit pand nog legitimeren. Het nog authentieke, elegant gedetailleerde bijhorende raamschrijnwerk zal uiteraard zonder meer afgevoerd worden. Het is ook maar de vraag of de tot nu toe perfect bewaarde, verfijnde pleisterdecoraties, zo typisch voor dit soort architectuur, maar onder ettelijke verflagen verscholen, wel een deskundige behandeling zullen krijgen en of het verfsysteem aangepast zal zijn aan dit specifieke afwerkingsgenre. Een degelijk materiaaltechnisch onderzoek en een gepaste behandeling van dit zichtbepalende hoekgebouw uit 1861, ooit een elegante modezaak¹², zou nochtans een vernieuwde belangstelling kunnen genereren voor de bebouwing van de hele straat. Ondanks de veelal weinig aantrekkelijke modernisering van de puien in functie van de commerciële uitbating van de benedenverdiepingen, vertonen de vele en in de meeste gevallen zeer gaaf bewaarde gevels nog steeds een grote eenheid en zijn ze belangrijke getuigen van een korte maar charmante stijlperiode tussen 1850 en 1865. Zoals de Sint-Paulusstraat, die in diezelfde periode is getrokken, is de Sint-Katelijnevest door de verbreding eveneens uitzonderlijk rijk aan façades en huizen uit die tijd.

Dat deze drastische uitholling de voorbijganger toelaat de grote ronde ramen met fraaie glas-in-loodvulling van de midden-19de-eeuwse kapel van het schoolcomplex te ontdekken blijft een schrale en kortstondige troost.

PETRA MACLOT

11 Artec Architecten bvba, onuitgegeven Nota i.v.m. bouwaanvraag, 2008, p. 2-3.

12 SAA, MA BD1861/61.

Kunstsmid Louis Verhees als ontwerper en uitvoerder van uithangborden

De Antwerpse kunstenaarsvereniging De Scalden (1889-1914) stond sinds zijn eerste tentoonstelling in 1896 voor creatief verantwoorde kunst in een breed gamma van toepassingen monumentale, decoratieve en toegepaste kunst - en gericht op een breed publiek.¹ In tegenstelling tot Les XX en La Libre Esthétique in Brussel had ze geen onversneden progressief profiel. Antwerpen leverde overigens geen gunstig klimaat voor avant-garde, zoals aangetoond wordt door het erg korte bestaan van de Association pour l'Art (1892-1893). Onder impuls van onder anderen Henry Van de Velde en Max Elskamp organiseerde die vereniging enkele toonaangevende tentoonstellingen met een internationaal deelnemersveld van moderne kunstenaars, maar dit initiatief sloeg niet aan bij publiek en pers. Al stonden de doelstellingen van De Scalden een radicale avant-garde in de weg, toch telde de groep een aantal vernieuwende leden, zoals de architecten Emile Van Averbek en Jan Van Asperen en beeldhouwer Arthur Pierre. Conform die doelstellingen was een breed gamma van kunsten en kunstambachten vertegenwoordigd: schilderkunst, beeldhouwkunst en architectuur, maar ook onder meer schrijvers en componisten, medailleurs, decorateurs en grafici. Een prominent vertegenwoordiger van deze toegepaste kunsten was kunstsmid Louis Verhees (1857-1935).² In het goed gedocumenteerde artikel dat Dirk De Vos in 1923 aan Verhees wijdde, liet hij zijn uiteenzetting over de kunstsmid en zijn oeuvre voorafgaan door een brede internationale context van esthetisch en ideologisch vernieuwende artistieke fenomenen en figuren, gaande van John Ruskin, de Prerafaëlieten, William Morris en de Arts and Crafts over de Glasgow School tot de art nouveau in België, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk en Nederland. In zijn overzicht besteedde hij veel aandacht aan toegepaste kunstproducten en hun volwaardige rol in deze vernieuwingen. De Vos stelde dat Verhees zich in De Scalden snel had opgewerkt van kachelsmid tot een der beste kunstsmiden in België. Hij beschouwde Verhees' productie esthetisch meer geslaagd dan het te machinaal aandoende werk van de Arts and Crafts-kunstenaar William Arthur Smith Benson (1854-1924), en zijn lampen praktischer dan de ontwerpen van de Duitse graficus Otto Eckmann (1865-1902). En er waren nog andere karakteristieken: het gevoel voor harmonie tussen kachel en schouwmantel, de materiaalbewerking, de combinatie van ijzer, geel en rood koper, tin en gekleurd glas, de inspiratie van de lokale regionale en van moderne kunst en de afwezigheid van invloeden van 'den zoo algemeen heerschenden heerschenden "Makaronie-Stijl"'.³ Ook in de illustraties van

1 Over De Scalden: M. Somers, 'De Antwerpse kunstenaarsvereniging 'De Scalden' (1889-1914)', *Jaarboek van de Provinciale Commissie voor Geschiedenis en Volkskunde*, 1996-1998, 96-110; E. Willekens en M. Somers, *Edmond Van Offel Antwerpen, 1871 's-Gravenwezel, 1959* (Schildre 1997); A. Deprez, *De Violier 1894-1902. Jaarboek van de Scalden 1897-1913, (Bouwstoffen voor de geschiedenis van de Vlaamse literatuur in de negentiende eeuw, 2. Bibliografie van de Vlaamse tijdschriften in de negentiende eeuw, 38)* (Gent, 2000).

2 D. De Vos, 'Kunstsmid Lode Verhees', *De Bouwgid*, 15, 1923, 189-209. Het archief van Verhees wordt bewaard in het Letterenhuis/AMVC in Antwerpen. Op latere leeftijd ontpopte Verhees zich ook als schrijver van volksliteratuur, onder meer met *Vertellingen van den smid* (1931) en *De heldentocht van de Alexis, Antwerpsche bark* (1934). Het AMVC bezit een archiefcollectie over Verhees.

3 D. De Vos, *art. cit.*, 204.

het artikel krijgt dit aspect van Verhees' kunstsmeedwerk de meeste aandacht, terwijl lampen, kandelaars en schouwbekledingen terloops vermeld worden. De Vos propageerde Verhees vooral als schakel in de creatie van een eigentijdse bouw- en wooncultuur, gericht op de plaatselijke cultuur, uitgevoerd volgens ambachtelijke tradities en geïnspireerd op volkskunst en rurale motieven. Daarom belichtte hij Verhees' smeedwerk in interieurs.

Mogelijk om diezelfde reden is Verhees' productie van uithangborden onderbelicht: De Vos maakt wel melding van het exemplaar dat Verhees uitvoerde naar ontwerp van Jules Baetes, voorzitter van De Scalden, maar dergelijk werk deed hij af als spelereien die 'niet op den weg lagen van wat binnenkunst-architekten voor het versieren hunner intérieurs van hem verwachten' wat hem deed besluiten zich op andere producten toe te leggen.⁴ Uithangborden vormden nochtans een wezenlijk onderdeel van Verhees' artisanale productie, zoals aangetoond wordt door volgend overzicht. Het is louter gebaseerd op een controle van bouwaanvragen in het Stadsarchief en claimt dus geen volledigheid, maar biedt wel een staalkaart van dit aspect. Van de uithangborden zelf bestaat voor zover geweten geen enkel materieel relict meer, al bevatten sommige van de aanvragen schetsjes van Verhees.

De reeks begint met het uithangbord "in kunstig gesmeed ijzer" dat Verhees in 1893 maakte voor zijn smidse aan de Kommekensstraat 15.⁵ Hoewel geen schets of ander iconografisch document bewaard is dat rechtstreeks kan gerelateerd worden aan dit uithangbord, is het opmerkelijk dat Verhees in zijn latere correspondentie een briefhoofd gebruikte dat uitgewerkt is als uithangbord met een structuur van gestileerde golvende ranken rond een banderol met opschrift.⁶ Een rechtstreekse relatie tussen briefhoofd en uithangbord uit 1893 blijkt echter nergens uit, en alleszins lijkt een vormgeving in zwierige art nouveau in 1893 bijzonder vroeg voor de Antwerpse artistieke context.

Briefhoofd van de firma smederij L. Verhees. Antwerpen, Stadsarchief.

4 D. De Vos, art. cit., 201. De auteur vermeldt in dezelfde zin ook een gesmede bloemtuil, in het genre van waarin Lodewijk Van Boeckel bedrijvig was.

5 SAA., MA BD 1893#1325. aanvraag voor een uithangbord aan de voorgevel, ingediend door Verhees op 7/9/1893 en toegestaan op 11/9/1893. Verhees, wonend op dat adres, geeft als beroep smid op.

6 In de onderzochte documenten duikt het briefhoofd op vanaf 1899, cf. infra.

Van het uithangbord dat Verhees in 1897 voor het huis van Fr. Gogo aan de Rijnkaai nr. 24 maakte, bestaat wel een schets. Hier hanteerde de kunstsmid een historiserende vormgeving met pittoreske toetsen zoals het als decoratief krullend perkament uitgewerkt bord met opschrift "Hier is' in 't fluitje" en de visuele vertaling van die boodschap in de vorm van een fluitje dat aan een rank hangt.⁷ Het geheel sluit aan bij het vocabularium dat in de belle époque vorm gaf aan de romantisch gekleurde recuperatie van het eigen verleden, en waarin motieven van diverse herkomst eclectisch samengevoegd werden tot een nieuwe syntaxis. Een opmerkelijke creatie in die context was Oud Antwerpen, een monumentale verbeelding van de gouden eeuw van Antwerpen die de hoofdattractie van de wereldtentoonstelling van 1894 vormde. Niet toevallig maakten verschillende gesmede uithangborden deel uit van het straatdecor in die wijk: door hun communicatieve functie en pittoreske vormgeving etaleerden ze de gewenste sfeer op kernachtige en aantrekkelijke wijze.⁸ Verhees verantwoordde de aanvraag overigens met het argument: "Daar wij in een tijdvak leven dat de kunst op straat dient toegepast te worden

hoop ik wel dat deze toelating zal verleend worden", waarop het college toestemming verleende voor de plaatsing "bij uitzondering, en in acht genomen den kunstigen aard van het voorwerp". Aangezien een uithangbord slechts 35 cm in het straatvlak mocht hangen, was effectief een uitzonderlijke toestemming nodig. Het argument van de esthetische waarde voor het straatbeeld kon in zo'n situatie de doorslag geven, zoals blijkt uit andere aanvragen van Verhees en anderen.⁹

Schets van Louis Verhees bij de aanvraag voor een uithangbord voor Fr. Gogo, Rijnkaai nr. 24, 1897. Antwerpen, Stadsarchief.

Eveneens uit 1897 dateert het uithangbord waarmee Verhees deelnam aan de tweede tentoonstelling van De Scalden in 1898. Het was ontworpen door voorzitter Jules Baetes en

- 7 SAA, MA BD 1897#7. Aanvraag op 4/1/1897 door Verhees, vervolgd op 6/1/1897 met toevoeging van 3 tekeningen, waarvan slechts 1 in het dossier bewaard. Goedkeuring op 22/1/1898. Het adresboek van Ratinckx uit 1897 geeft aan dat Gogo een café uitbaatte op dit adres.
- 8 Het uithangbord dat de firma Cupérus had laten maken voor haar tijdelijke winkel in de afspanning In de Sterre werd na afloop gerecupereerd voor de winkel op de Suikerrui. Een uithangbord mocht slechts een uitsprong van 35 cm hebben, maar de toelating van Frans Van Kuyck, de creatieve drijfveer achter de wijk Oud Antwerpen, heeft dit uithangbord verschillende keren uitgebeeld. S. Grieten en P. Maclot, 'Het aroma van het Verre Oosten. De Antwerpse firma Cupérus als importeur van Chinese en Japanse waren', in S. Grieten (ed.), *Vreemd gebouwd. Westerse en niet-westerse elementen in onze architectuur* (Antwerpen-Turnhout, 2002), 274-278.
- 9 Recuperatie van het uithangbord van Cupérus aan de winkel op de Suikerrui werd door het stadsbestuur op 29/1/1895 toegestaan vanwege "den kunstigen aard van het voorwerp". S. Grieten en P. Maclot, *art. cit.*, 283 noot 15.

vertoont een naturalistische vormgeving met pittoreske accenten.¹⁰ De Vos suggereert dat het permanent in gebruik was door de vereniging,¹¹ maar het huidige onderzoek (cf. infra) wijst eerder op een productie als inzending voor de tentoonstelling, waarna het terugkeerde naar uitvoerder Verhees.

In 1898 volgde een uithangbord voor het huis Klapdorp nr. 59,¹² waarin hij opnieuw het naratieve procédé van referenties toepaste. Zowel de tekst op het bord als de vormgeving zelf, met een weelderige vloed van waterplanten, verwezen immers naar opdrachtgever Van de Vloed. Ook nu alludeerde Verhees in zijn aanvraag op het esthetische nut van het uithangbord voor het straatbeeld, door eventuele deelname in het vooruitzicht te stellen aan de nakende tentoonstelling van de maatschappij De Kunst in het Openbaar Leven.¹³ De aanvraag werd gehonoreerd, maar het plan om het uithangbord te exposeren ging niet door.¹⁴ Er zijn voorlopig geen aanwijzingen dat Verhees aan andere activiteiten van de maatschappij heeft deelgenomen, maar het staat wel vast dat hij vanaf 1897 een actief lid was van De Scalden, die mede onder impuls van de in 1897 toetredende illustrator, schilder en schrijver Edmond Van Offel (1871-1959) uitgroeiden tot een brede kunstenaarsvereniging die zich inzette voor de verspreiding van creatieve kunstproducten in de samenleving, maar ook kon fungeren als ontmoetingsplaats voor kunstenaars.

Schets van Louis Verhees bij de aanvraag voor een uithangbord voor Van de Vloed, Klapdorp nr. 59, 1898. Antwerpen, Stadsarchief.

- 10 De tentoonstelling liep van 25/6 tot 10/7/1898. Het AMVC-Letterenhuis bezit een archiefphoto uit 1897 waarop Verhees poseert bij het uithangbord; verder is het afgebeeld in de als tweede deel van het tweede jaarboek van De Scalden (1898) uitgegeven catalogus van de tweede tentoonstelling van de vereniging (nr. 47). Cf. ook De Vos, *art.cit.*, 201 en 204 (met afb.).
- 11 De Vos, *art.cit.*, 201: "en toen de Voorzitter, kunstgraveur Baetes, een tekening gemaakt had voor het onmisbaar uithangbord, dat boven het lokaal diende te hangen, was Verhees de man, die met de uitvoering werd gelast". Ook zijn bewering dat dit exemplaar zijn eersteling was, dient gecorrigeerd.
- 12 SAA., MA BD 1898#39. Het werd reeds besproken in S. Grieten, 'Art nouveau op Klapdorp: veelheid in bescheidenheid', *Infoblad Antwerpse Vereniging voor Bouwhistorie en Geschiedenis*, 2010/3, 8-9.
- 13 In de brief die de aanvraag begeleidt, stelt Verhees: "Indien Ued. Spoedig de toelating kon geven zou ik het nog kunnen laten maken en tentoonstellen in de aanstaande salons van 'De kunst in het openbaar Leven'". De tentoonstelling liep van 7 tot 30 mei 1898 in de zaal van de Cercle Artistique, Littéraire et Scientifique in de Arenbergstraat de huidige Arenbergsschouwburg.
- 14 Zoals blijkt uit de catalogus. SAA., Private Archieven, 682#10. Het archief van de vereniging wordt bewaard in het Stadsarchief.

In die zin is het wellicht niet toevallig dat Verhees en Van Offel in 1898 samenwerkten aan een uithangbord voor muziekhandelaar G. Faes in de Beddenstraat nr. 25.¹⁵ Van Offel leverde het ontwerp, dat Verhees uitvoerde. Van Offel hanteerde voor boekillustraties en ander werk een art nouveau-ïdroom, maar of dat hier toegepast is blijft een open vraag aangezien de schetsen bij de bouwaanvraag verdwenen zijn. Alleszins keurde het college de aanvraag goed "in acht genomen den kunstigen aard van het voorwerp".

Hetzelfde jaar leverde Verhees een uithangbord voor de heren D. en A. Pierre in de Kapucinesenstraat nr. 20.¹⁶ De naturalistische weergave van vegetale motieven die het bord op Klapdorp typeert, heeft hier plaats gemaakt voor gestileerde krullende ranken. De bel aan het uiteinde levert een pittoreske noot op. De vormgeving van het uithangbord met lantaarn dat apotheker Jaspers in 1899 bestelde voor zijn zaak op de Falconrui, sluit dan weer aan bij de exemplaren voor Klapdorp en in zekere mate ook Rijnkaai: een weelderige woekering van ranken, gebladerte en bloemen waarin Verhees aan het uiteinde een glazen lantaarn verwerkt heeft.¹⁷

Links: Schets van Louis Verhees bij de aanvraag voor een uithangbord voor D. en A. Pierre, Kapucinessenstraat nr. 20, 1898. Antwerpen, Stadsarchief.

Rechts: Schets van Louis Verhees bij de aanvraag voor een uithangbord voor apotheker Jaspers, Falconplein nr. 38, 1899. Antwerpen, Stadsarchief.

Pas in 1905 diende Verhees opnieuw een aanvraag voor een uithangbord in. Het was bestemd voor zijn nieuwe huisvesting in de Scheldestraat nr. 98. De schets bij de aanvraag¹⁸ geeft zowaar het uithangbord weer dat hij in 1897 naar ontwerp van Jules Baetes vervaardigde voor De Scalden. Het enige verschil zit hem in het opschrift van het bord zelf, dat nu de naam van

15 SAA., MA BD 1898#1390: "uitgevoerd in gesmeed ijzer is geteekend door den heer Ed. Van Offel en hierbij gevoegd 3 schetsen". De aanvraag dateert van 5/8/1898, de goedkeuring van 26/8/1898.

16 SAA., MA BD 1898#1589. Aanvraag op 16/9/1898; goedkeuring op 4/10/1898. Het adresboek van Ratinckx noemt D. en A. Pierre verhuizers en opvolgers van A. Hekkers; meer dan waarschijnlijk betreft het hier de in 1898 opgerichte en nog steeds bestaande Antwerpse verhuisfirma Arthur Pierre.

17 SAA., MA BD 1899#1841. Aanvraag op 8/11/1899; goedkeuring op 24/11/1899. De aanvraag bevat twee slechts in details van elkaar afwijkende schetsen.

18 SAA., MA BD 1905#98. Aanvraag op 5/9/1905; goedkeuring op 10/10/1905.

de kunstsmid draagt. De enige logische verklaring is, dat Verhees zijn beroemde wedstrijdinzending recupereerde voor zijn nieuwe atelier. Hij etaleerde hierdoor tegelijk zijn artistieke credo als notoir lid van de kunstenaarsvereniging die de muren tussen kunsten en kunstambachten wilde slopen en idealiter enkel talent en kunstgevoel als criteria hanteerde. Overigens had Verhees een medelid van De Scalden, architect Jan Jacobs, aangesproken voor de uitbreiding van zijn nieuwe woning in de Scheldestraat met "het opbouwen eener smidse, dienstig voor slot- en stoommakerij".¹⁹

Schets van Louis Verhees bij de aanvraag voor een uithangbord voor zijn nieuwe atelier in de Scheldestraat nr. 98, 1905. Antwerpen, Stadsarchief.

Uit dit overzicht blijkt dat uithangborden een onmiskenbaar onderdeel uitmaakten van Louis Verhees' productie als kunstsmid. De steekproef in de bouwaanvragen in het stadsarchief, in combinatie met enkele andere bronnen, levert voor de periode 1893-1905 in totaal zeven exemplaren op. Het hoogtepunt van deze productie situeert zich in de periode 1897-1899, waarin Verhees vijf exemplaren voor klanten maakte en één voor De Scalden, vereniging waarvan hijzelf een actief lid was. Meestal trad Verhees zelf als ontwerper op, maar bij enkele gelegenheden werkte hij samen met ontwerpers die net als hij lid waren van De Scalden – Jules Baetes in 1897 en Edmond Van Offel in 1898. Opmerkelijk is tevens het argument van esthetische meerwaarde voor het straatbeeld dat meer dan eens gebruikt werd in de argumentatie en beoordeling van de bouwaanvragen. Het sloot duidelijk aan bij het contemporaine discours over stedenbouw en stadsverfraaiing, niet alleen bij overheden en politici zoals Frans Van Kuyck, maar ook in artistieke middens. In die context ontstond in 1897 de maatschappij De Kunst in het Openbaar Leven, met ruime aandacht voor verschillende kunsttakken en producten die op dat vlak een rol konden spelen, zoals uiteraard architectuur, maar ook affiches, vlaggen en reclamepanelen, toegepast beeldhouwwerk en smeedwerk. Anderzijds boden het artistieke klimaat van De Scalden en de daar heersende aandacht voor kunsttoepassingen in het dagelijkse leefmilieu buiten- maar vooral binnenhuis meer aanknopingspunten voor kunstsmid Verhees. Hij heeft er dan ook een belangrijke rol in gespeeld, niet alleen als veelzijdig talent – kunstsmid, schrijver, tekenaar – maar ook als secretaris. Het belichten van die rol vraagt echter een uitvoeriger bijdrage dan het huidige artikel.

STEEFAAN GRIETEN

Stadsarchiefnieuws

Huisarchieven 15de–18de eeuw

Bij de recente omzetting van de inventaris Privilegekamer werden een aantal oude huisarchieven opnieuw beschreven en in hun oorspronkelijke context hersteld.

Het gaat om de reeks 'Documenten betreffende eigendommen en erven binnen Antwerpen' (oude nummers PK # 270/1-6). In de vroegere inventaris kon men enkel zoeken op straatnaam, nu zijn de archieven per huis genummerd en beschreven. Door de bijhorende schepenbrieven terug aan de huizen te koppelen, werden deze archieven in hun oorspronkelijke context hersteld.

► http://www.felixarchief.be/Unrestricted/Folder_boom_zoek.aspx?id_isad=175847

Restauratiedossiers 1970–1992

Ook nieuw in het FelixArchief is een reeks restauratiedossiers, die bij de verhuisoperatie naar den Bell zijn overgekomen van de dienst Patrimoniumonderhoud. De dossiers, per straat en per huisnummer geklasseerd, handelen over dringende restauratiewerken aan beschermde gebouwen en monumenten.

► http://www.felixarchiefbe/Unrestricted/Folder_boom_zoek.aspx?id_isad=169933

KATLIJNE GEERTS

Bidden helpt niet! Restanten van de 16de-eeuwse Kattevestpanden afgevoerd... (foto Wim Strecker, 13/09/2010)

www.avbg.be